

madóval való megállapodás tényében. Viszont Oroszország a münchenista nyugati kormányok támadót támogató magatartásával szemben csak így őrizhette meg a kollektív biztonság elvének megvalósítására irányuló alapvető törekvését. Semmiképpen sem állt tehát Oroszország „ellenkező” oldalra, csak épp a maga vonalán követni volt kénytelen a nyugati demokráciák kormányainak mozgását. Míg azonban ezek a kollektív biztonságtól a támadó megsegítéséhez és erejének megnöveléséhez jutottak addig az orosz külpolitika hasonló mozgását a támadó lefékezésére s a kollektív biztonság elvének változatlan érvényesítésére használta fel. Az angol-francia diplomáciától függ, hogy a német-orosz megnemtámadási megállapodás után ne a tengelyhatalmak újabb térhódítása és háborús kedvének megnövekedése, hanem egy őszinte békevédő front kialakulása következzen. De ehhez az kell, hogy a müncheni szellem, a müncheniek politikája valóban és teljesen likvidáltassék.

SZEMLE, BIRÁLATOK

1789 ÉS KELETEURÓPA

1789 *A népek ébredése* címen szerény köntösű könyvecske jelent meg a párizsi *Voix Européennes* kiadásában a francia forradalomnak a közép-európai és balkáni népekre gyakorolt befolyásáról. A kiadó rövid bevezetője után, melyben az 1789-es eszmék korszerűségére utal, hiszen a „francia forradalom hagyománya élő politikai program lehet a dunai és balkáni népek számára“, a mai francia republikánizmus egyik legkiválóbb képviselője, Albert Bayet válaszolja fel az egyenlőség és a szabadság eszméinek útját a görög bölcselek utópiáitól, Ulpianus természetjogának egyetemes emberfogalmától egészen a 18. századbeli kitejtjesedésükig. Herriot, Benes és Lorga rövid, hitvallásszerű sorai után szóhoz jutnak maguk „a középeurópai és balkáni népek” képviselői. A cseh, török, görög, román, bulgár, szerb, horvát, szlovén, osztrák és magyar szerzők hevenyészett, láthatóan alkalmi rendelkezésre készült rövid írásaiból, úgy, ahogy a könyv lapjain rendszertelenül egymás után következnek, megkapó képe bontakozik annak a fejlődésnek, amelynek magunk is cselekvő részesei és szenvedő szemlélői vagyunk és amely Délkeleteurópában az elmúlt évszázad folyamán virágzó nemzeti művelődésnek, önálló állami létnek örvendő és szabadságuk fölött féltékenyen őrködő népekké alakította a szétbomló török birodalom volt tartományainak nemzetiségeit.

1789. A folyton gyengülő török birodalom, amelyet szüntelenül támad, marangol, ront a terjeszkedésre vágyó habsburgi Ausztria és a cáni Oroszország, balkáni területein kegyetlen hűbéri elnyomás alatt tartja a görögöket, szerbeket, bulgárokat, montenegróiakat, horvátokat és szlovéneket. A román fejedelemségeket valamivel lazább kacsok fűzik a török birodalomhoz, de nemzeti és gazdasági elnyomottságuk éppen olyan terhes, mint a többi balkáni népeké. A bojárok, akik hol idegenek, hol pedig őslakók, a bejekkel, basákkal és katonai helytartókkal közösen tartották rabszolga-

sághoz hasonló jobbágyi sorban a lakosság tulnyomó részét tevő parasztságot. A különben is tarka néprajzi alakulatokat itt-ott még mesterségesen ideplántált német gyarmatok is színesítették. Ezek előjogaik birtokában sehol sem rokonszenveztek a jobbágyok felszabadulási törekvéseivel. Ellenkezőleg.

Balkán népei, amelyeknél a modern nemzeti tudat hiányában is éltek a törökök ellen vívott évszázados szabadságharcok hagyományai, az osztrákok és az oroszok hódító háborúi folyamán, a háborúk tényleges célkitűzéseit félreértve, a két keresztény nagyhatalomtól várták sorsuk megjavítását. Igen hamar kiábrándultak, hiszen úgy az osztrákok, mint az oroszok saját maguk vették birtokukba a „felszabadított“ területeket és a meghódított várakra kitűzött zászló nem az addig elnyomott kisépek felszabadulását, hanem a mérhetetlen étvágyú nagyhatalmak gyarapodását jelképezte.

Még mielőtt sor került volna arra, hogy a Balkán népei saját maguk vegyék kézbe sorsuk irányítását, — ennek előfeltételeként — a 18. század derekán fejlődésnek indult művelődésük az addig csupán a köznéptől beszélt nemzeti nyelveken. Ehhez polgárságra volt szükség és a polgárosodási folyamat elsősorban a görögöknél jelentkezett. A görögök különben már az ozmán birodalomban is nagy szerepet játszottak. Mint kereskedők ők közvetítették Kelet és Nyugat között az áruforgalmat, már pedig tudott dolog, hogy az eszmék láthatatlan csempészárúként mindig a kereskedelmi utakat követik. A görögök, mint diplomáciai ügynökök is képviselték a török érdekeket és ilyen módon különösen a hagyományos francia-török szövetségi politika hatásaként, nemcsak a franciák ismerkedtek meg a törökországi állapotokkal, hanem a görögök is betekintést nyertek a francia irodalomba és művelődésbe. Fordítani kezdték a felvilágosodás íróit; a fordításhoz a nemzeti nyelvet megfelelő fejlődési fokra kellett emelni és az utánzást igen hamar eredeti művek követték.

Az uj-görög irodalmi nyelv kialakulásával párhuzamosan folyt a szerb irodalmi nyelv fejlődése is. Az egyházi nyelvvé merevedett ó-szláv, amelyet a köznép nem értett, hosszú ideig akadályozta a művelt szerb irodalom megszületését. A népköltészet kincseire csak Herder tanulmányai hívták fel a figyelmet. Jovan *Rázsics* még az ó-szláv és a népi szerb nyelv keveréséből alakított nyelven írta meg „Szerbia története“ című hatalmas munkáját, de *Obradovics* már tiszta népi, tehát közérthető nyelven alkotott és önéletrajzával, fordításaival, népköltészeti gyűjteményeivel, tankönyveivel, nevelői működésével megérdemelte, hogy a modern szerb irodalom atyjának nevezzék. A franciás szellem terjedése, amely pedig a világpolgáriság eszméit hlntette el, ilyenformán nemcsak hogy nem akadályozta a nemzeti tudat kifejlődését, hanem éppen egyik legfontosabb elősegítője volt.

Az 1789-es franciaországi eseményekről elsősorban a nyugati városokban letelepedett görög kereskedők adtak hírt a balkáni népeknek. Adamantius *Korai* szülővárosába, Szmirnába küldött leveleivel nemcsak a szabadság eszméket terjesztette, hanem az uj-görög irodalmi nyelvet is megteremtette. És ezen az uj nyelven írta meg a tesszáliai román származású *Rhigas*, akit az osztrákok letartóztattak és a törököknek kiszolgáltattak, a görög Marseillaisét. Rhigast a törökök lefejezték Belgrádban, de a balkáni

népek megértették ébredésre és szabadságharcra buzdító szenvedélyes felhívásait. A közös érdekek olyan magas tudatáig, amely a közös és ezáltal sikeres fellépés biztosítéka lenne, sajnos mind a mai napig sem jutottak el Kelet-Európa népei, holott történetük egyetlen tanulságaként, fennmaradásuk döntő feltételeként, erre inti őket.

A balkáni városokban és falvakban megindult a forrongás. A keleties közélet főhelyei, a kávéházak vitatkozó férfiakkal teltek meg; titkos társulatok, szövetségek alakultak mindenfelé. Elképzelhetjük, milyen mély hatást tett az elnyomott népek e zsiibongó hangyabolyára a Konvent 1792 november 19-i határozata, amely kijelenti, hogy a francia nemzet „testvéri segítséget nyújt minden olyan népnek, amely szabadságának visszaszerzésére törekszik.“ „A végrehajtó hatalom letéteményeseit utasítjuk, — folytatta a konvent rendelete, — hogy ezen népek megsegítésére, a szabadságért vívott küzdelmük miatt üldöztetéseknek kitett polgáraik megvédésére szükséges parancsokat tábornokainkkal közöljék.“

Napoleonra várt az a szerep, hogy a Konvent ígérését valóra váltsa. Otthon már a maradvány lett nagypolgárságot képviselte, de Közép és Kelet-Európa elmaradt vidékein a haladás szolgálatában állott, amikor a seregeitől megszállott országokban, Németországban éppen úgy, mint Illyriában és a Jón szigeteken, bevezette a polgári törvénykönyvet, a törvény előtti egyenlőséget, a modern közigazgatás elveit és a kötelező népoktatást. Napoleon seregében számos görög önkéntes küzdött. Az angolok blokádjától elzárt egyiptomi seregét a zárlaton átsurranó görög kereskedők látták el élelemmel. Az angolok bevezette tengeri blokád és a válaszként Napoleontól elrendelt szárazföldi zárlat mindkét fél mellett és ellen való kijátszásával pedig szintén görög kereskedők szereztek mesés vagytonokat, amelyeknek nagy szerepe lett nemsokára a görög felkelés folyamán.

A balkáni népek első ujjkori szabadságharcát a szerbek vívták meg. 1804-ben a janicsárok vérengző uralma ellen lázadtak fel és csak a harc folyamán tűzték ki célul a teljes felszabadulást. Napoleonhoz fordultak segítségért, aki hosszú ideig hitegette őket és végül is, világpolitikai megfontolásokból elejtette ügyüket. Ugyancsak ezt tette az orosz cár is, aki egyideig támogatásban részesítette a szerb szabadságharcosokat, végül azonban Napoleon elleni döntő háborújára készülve békét kötött a szultánnal. A szerb felkelés vérbefojtásának eltűrése volt a béke ára.

A szerb felkelés elszigetelt maradt és alig keltett szélesebb visszhangot. Nem így a görög szabadságharc. A görögök 1821-ben adták meg a választ a franciák 1792-i felhívására. Anyagi eszközeik, hála a görög hadseregszállítók említett gazdagságának, jelentékenyebbek voltak. Mindjárt kezdettől fogva nagy rokonszenvek örvendtek Európaszerte, hiszen ők indították meg a metternichi Szent-Szövetség ellen az első nyílt hadjáratot. Metternich „jakobinusoknak“ bélyegezte a görög felkelőket. De ez nem akadályozta meg a francia szabadelvűeket, akik otthon is heves küzdelmet vívtak a hazatért Bourbonok „semmit sem felejtő és semmit sem tanuló“ uralma ellen, abban, hogy fegyverrel, pénzzel, önkéntesekkel támogassák őket. Byron halála Missolonghi alatt jelképévé lett a megújuló európai szabadságakarathoz. A görög felkelés így előjátéka volt 1830-nak, a „népek tavaszának“. Mi sem jellemzőbb arra a mély hatásra, amit a különben nemzeti-keresztény jellegű, papoktól és költőktől hirdetett görög szabad-

ságharcra a francia forradalom eszményei gyakoroltak, mint az a tény, hogy az első görög alkotmány, a híres Augusztus 4.-i éj példájára, kimondta a nemesi címek és kiváltságok eltörlését.

Maga a „beteg ember“, a halódó török birodalom sem maradt mentes a franciáktól terjesztett újító szellemtől. A francia forradalom ötvenedik évfordulóján, 1839-ben tette közzé *Abdul-Medzsid* szultán gullhâmi nyilatkozatát, amelyben a török birodalom polgárainak elemi jogait szögezte le és pecsételte meg, önként felajánlott esküjével. Elődje III. Szelim életével fizetett változtató kísérleteiért. Mindezek ellenére Törökországot mégis csak az Ifjutörökök 1908-as forradalma és végső fokon Kemál diktatorikus eszközökkel végrehajtott, de lényegükben a polgári forradalom eszméit képviselő reformjai tudták idült betegségéből gyökeresen kigyógyítani.

A görögök és a szerbek fejlődéséhez hasonló utat tettek meg a bulgárok, horvátok, szlovének is, azzal a különbséggel, hogy ezeknek a népcsoportoknak saját uralkodó rétegeik még nagyobb ellenkezésével kellett megküzdeniük, míg a modern állami és társadalmi élet utjára térhettek.

Eddig csak a tulajdonképpen vett balkáni népekről beszéltünk, a könyv azonban igen helyesen, a Dunavölgy népeivel is foglalkozik, hiszen ha a csehek, magyarok és románok magasabb művelődési színvonalon állottak balkáni szomszédaiknál, tényleges helyzetük, ami nemzeti életformáikat illeti, azonosnak, vagy legalább is igen hasonlóknak mondható. A francia forradalom hatása náluk természetesen közvetlenebb, mint Délkelet Európában. A bécsi rendőrségnek meggyűlt a baja a forradalmi propagandával a cseh vidékeken, amiket a 18. század hetvenes éveiben elkeseredett parasztlázadások dultak fel. De ugyancsak erős lökést adott a nemzeti törekvéseknek a franciaországi események ideérkező híre. A „magyar jakobinusok“ történetére, melyet a könyvben hosszabb tanulmány tárgyal fölösleges bővebben kitérnünk.

Ami a román népet illeti, Iorga professzor elvi megállapításai után Constantin *Graur* tanulmánya rámutat arra, hogy Horia, Cloșca és Crișan mélyen társadalmi jellegű felkelése az európai egyensúly megbomlásának és a változtató erők felgyülemlésének egyik jelző állomása. A szorosan vett forradalmi időkben a román Fejedelemségek polgárosztálya túl gyenge volt ahhoz, hogy közvetlenül résztvegyen az európai megmozdulásokban. Akárcsak Görögországban, 1789 eszméi itteni is bizonyos késéssel váltották ki a megfelelő hatást. A század elején a bojárok már Franciaországba küldték fiaikat, akik ott magukba szívták az újraéledő szabadelvűség tanításait és hazájukba visszatérve az 1848-as forradalom vezéreivé és később a polgári állam, a földreform, a népképviselési rendszer megvalósítóivá lettek.

A kelet-európai olvasó kielégítetlenül és szégyenkezve teszi le ezt a lényegében a nyugati érdeklődéshez szabott könyvet, miután együltében, mo-hó érdeklődéssel olvasta végig. A kielégületlenség érzését az idézi elő, hogy a vázlatos és hiányos ismertetések helyett szivesebben vett volna mélyebben szántó tanulmányokat. A szégyen pedig saját tudatlanságának szól. Mennyit beszélünk és olvasunk ma a Dunamedence és Kelet-Európa sorsközösségéről és milyen kevésbé ismerjük azt a közös multat, amelyből a mostani, sajnos sokszor elfelejtett közös érdekek és egymással rokon, mégis egymástól szinte teljesen elszigetelten élő dunavölgyi népkulturák születtek. (*Csehi Gyula*)